

Η Αμφισβήτηση της Καθολικότητας της Ηθικής¹

Τι είναι, για τον Αμερικανό σκλάβο, η ημέρα σας της 4ης Ιουλίου; Απαντώ ότι είναι μια μέρα που του αποκαλύπτει, περισσότερο από όλες τις άλλες ημέρες του χρόνου, την κατάφωρη αδικία και βαναυσότητα που αυτός βιώνει ως το σταθερό της θύμα. Γι' αυτόν, η δικιά σου γιορτή είναι μια ντροπή... Δεν υπάρχει έθνος πάνω στον πλανήτη που να είναι ένοχο για πιο σοκαριστικές και αιματηρές πράξεις από ό,τι είναι το έθνος των Ηνωμένων Πολιτειών, αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή.

Frederick Douglass, 5 Ιουλίου 1852

Όλοι μας είμαστε εξοικειωμένοι με την πρακτική της ηθικής αποτίμησης. Όποτε κρίνουμε μια πράξη ή πολιτική ενέργεια ως ορθή ή επιλήψιμη, ή ένα άτομο ως καλό ή κακό, κάνουμε μια αξιολόγηση. Υπάρχουν ολόκληρες κατηγορίες συμπεριφορών, που οι άνθρωποι έχουν την τάση να τις θεωρούν επιλήψιμες: Η θανάτωση αθώων ανθρώπων, η κλοπή, το ψεύδος, η εξαπάτηση άλλων ανθρώπων, για παράδειγμα. Άλλες πάλι τις αξιολογούμε τυπικά ως ορθές ή καλές: Φιλανθρωπία, τήρηση υποσχέσεων και σεβασμός των άλλων, για παράδειγμα. Θα ήταν πράγματι πολύ δύσκολο να φανταστούμε τη ζωή μας, όπως είναι, χωρίς την άσκηση της αξιολόγησης και της ηθικής αποτίμησης. Χρειάζεται να αξιολογούμε πιθανές επιλογές δράσης, ώστε να

---

1. Στην πραγματικότητα, το κεφάλαιο αυτό εστιάζει σε ένα συγκεκριμένο τύπο επιχειρήματος για τον ηθικό σχετικισμό – σε έναν τύπο που βασίζεται στη θεώρηση των πολιτισμικών διαφορών.

αποφασίζουμε τι θα πράξουμε. Οφείλουμε να αξιολογούμε ώστε να μεταδίδουμε τον ηθικό μας προβληματισμό και στους άλλους. Μια θετική κοινωνική αλλαγή απαιτεί επίσης αξιολόγηση. Για παράδειγμα, όταν ο Frederick Douglass, ο μεγάλος Αμερικανός ρήτορας και αναμορφωτής, καταδίκασε το θεσμό της δουλείας, αξιολογούσε το θεσμό αυτό, κρίνοντάς τον ως επιλήψιμο και ως ένα κοινωνικό κακό.

Ωστόσο, παρά τη φαινομενική της σπουδαιότητα, υπάρχουν ορισμένοι άνθρωποι που είναι πολύ σκεπτικοί απέναντι στην ηθική – για το κατά πόσο δηλαδή υπάρχει ένα τέτοιο πράγμα που θα το αποκαλούσαμε ένα πράγμα-τι καθολικό ηθικό σύστημα, και κατά πόσο οι οποιεσδήποτε ηθικές προτάσεις είναι αληθείς ή είναι «απλώς θέμα γνώμης». Μερικοί υποστηρίζουν ότι το τι είναι ηθικά καλό είναι θέμα προτίμησης ή σύμβασης, και ότι οι ηθικές κρίσεις είναι επομένως όπως οι αισθητικές κρίσεις, όπου όλα περίπου επιτρέπονται. Μια τέτοια άποψη μπορούμε ήδη να την ανιχνεύσουμε στον ιστορικό Ηρόδοτο, ο οποίος παρατήρησε ότι υπήρχε τεράστια πολιτισμική απόκλιση στα ζητήματα της ηθικής. Σε ορισμένες χώρες επιτρέπεται ο κανιβαλισμός, ενώ σε άλλες είναι ανήθικος· σε ορισμένα έθνη επιτρέπεται να τρώει κανείς βοδινό κρέας, ενώ σε άλλα δεν επιτρέπεται. Ποιος είναι αυτός που θα πει τι είναι «πραγματικά» ορθό ή επιλήψιμο; Δεν υπάρχει μια καθολική αποδοχή για την «ορθότητα» και τη «μη ορθότητα», κ.ο.κ.

Με βάση αυτήν την άποψη της ηθικής αξιολόγησης, οι κανονιστικές προτάσεις θα είναι ριζικά διαφορετικές από τις περιγραφικές προτάσεις. Για παράδειγμα, αν κάποια* επρόκειτο να διατυπώσει την περιγραφική πρόταση

(1) Τα αυστραλιανά μαρσιπποφόρα είναι θηλαστικά

θα υποστήριζε κάτι που έχει μια τιμή αληθείας που δε μεταβάλλεται με τις προσωπικές δοξασίες ή με τους διάφορους πολιτισμούς. Αν η (1) είναι αληθής, τότε είναι αληθής όχι λόγω αυτού που τυχαίνει κάποιος να πιστεύει. Η τιμή αληθείας της πρότασης (1) δεν είναι σχετική. Πώς θα ανακαλύψουμε κατά πόσο η (1) είναι αληθής ή ψευδής; Παρατηρούμε τα χα-

---

* Όσο αυτό είναι κειμενικά δυνατό, ακολουθείται στη μετάφραση η φεμινιστική, σωστή τάση της συγγραφέως να χρησιμοποιεί συχνά θηλυκές αντωνυμίες, όπως εδώ π.χ. το «κάποια» αντί του «κάποιος», που θα μπορούσε βέβαια να εννοηθεί ως άνθρωπος, γενικά, αλλά και ως το αρσενικό πρόσωπο που δηλώνει η αόριστη αντωνυμία (Σ.τ.Μ.).

ρακτηριστικά των μαρσιπποφόρων ζώων σε σχέση με την κατηγοροποίησή τους ως θηλαστικά. Είναι θερμόαιμα και τριχωτά και παρουσιάζουν πρόωμη γέννηση των νεογνών και ανάπτυξη τους μέσα σε μάρσιππο; Οι απαντήσεις είναι καταφατικές και επομένως η (1) είναι αληθής. Κατά τον προσδιορισμό της τιμής αληθείας της (1) δεν παίρνουμε υπόψη μας αυτό που ο κόσμος τυχαίνει να πιστεύει για τα αυστραλιανά μαρσιπποφόρα. Εξάλλου, οι άνθρωποι μπορεί να σφάλουν.

Οι ηθικοί σχετικιστές θεωρούν ότι οι κανονιστικές προτάσεις, όπως είναι οι ηθικές, είναι ωστόσο εντελώς διαφορετικές από τις περιγραφικές προτάσεις, όπως είναι η (1), και έχουν ασφαλώς τιμές αληθείας που μπορεί να διαφέρουν. Οι πιο επικρατούσες θέσεις θεωρούν ότι οι τιμές αληθείας εξαρτώνται από το τι τυχαίνει να πιστεύουν οι άνθρωποι πως είναι ορθό και επιλήψιμο, ή καλό και κακό.

Αυτού του είδους οι απόψεις εγείρουν αμφισβητήσεις για την ισχύ της ηθικής, υπό την έννοια ότι αμφισβητούν το κύρος και την αυθεντία της. Αξίζει, λοιπόν, να συζητηθεί η πιο αξιοσημείωτη αμφισβήτηση, αυτή του πολιτισμικού ηθικού σχετικισμού, πριν στραφούμε στις ηθικές κανονιστικές θεωρίες. Ωστόσο, θα στρέψουμε κατ' αρχάς την προσοχή μας σε μια παρόμοια, αν και πιο περιοριστική θεώρηση – αυτή του εξατομικευμένου ηθικού σχετικισμού.

Μία συγκεκριμένη μορφή του ηθικού σχετικισμού είναι πολύ περιοριστική, καθώς θεωρεί ότι η τιμή αληθείας των ηθικών προτάσεων μπορεί να διαφέρει από άτομο σε άτομο. Η άποψη αυτή αναφέρεται μερικές φορές ως *απλός υποκειμενισμός*.² Ας θεωρήσουμε, για παράδειγμα, τον ισχυρισμό

(2) Η έκτρωση είναι πάντοτε επιλήψιμη

---

2. Ο υποκειμενισμός μπορεί να εκφραστεί με μια μεγάλη ποικιλία τρόπων – ο συγκεκριμένος είναι απλώς ένας από αυτούς. Για παράδειγμα, ορισμένοι υποκειμενιστές, που θα συζητηθούν στη συνέχεια σε κάποιο άλλο κεφάλαιο, θεωρούν ότι οι ηθικές προτάσεις δεν έχουν καθόλου τιμές αληθείας, μια που είναι απλώς εκφράσεις προσωπικών συναισθηματικών αποκρίσεων σε κάποια πράξη. Η εκδοχή αυτή αποκαλείται μερικές φορές *μεταηθικός υποκειμενισμός*. Περισσότερα γι' αυτήν τη διάκριση μπορεί να βρει κανείς στο "Ethical Subjectivism", του Russ Shafer-Landau, στο *Reason and Responsibility: Readings in Some Basic Problems of Philosophy*, Joel Feinberg και Russ Shafer-Landau (επιμ.), Belmont, CA: Wadsworth/ Thomson Learning, 2002, σσ. 604-616. Ωστόσο, στο κεφάλαιο αυτό θα συζητήσουμε αυτόν τον τρόπο που σχετίζεται πιο φυσιολογικά με τον πολιτισμικό ηθικό σχετικισμό.

Υπάρχουν ορισμένοι άνθρωποι που πιστεύουν ότι η (2) είναι αληθής, και άλλοι που πιστεύουν ότι η (2) είναι ψευδής. Αν θεωρήσουμε ότι ο σωστός τρόπος να σχετικοποιήσουμε την ηθική αλήθεια είναι να τη συσχετίσουμε με τα προσωπικά πιστεύω ή τις συμπεριφορές των διαφόρων ατόμων, τότε θα πρέπει να δεχτούμε ότι η (2) είναι αληθής για όλους εκείνους που το πιστεύουν, ενώ αντιθέτως είναι ψευδής για όσους πιστεύουν ότι είναι ψευδής. Τότε η (2) είναι συγχρόνως και αληθής και ψευδής– ψευδής για κάποιο άτομο, ενώ αληθής για κάποιο άλλο.

Ένας τρόπος να εκφράσει κανείς πιο εύλογα αυτή τη θεωρία είναι να υποθέσει ότι προτάσεις όπως η (2) είναι απλά εκφράσεις αποδοχής ή απόρριψης, έτσι ώστε όταν η Μαίρη εκφράζει σοβαρά τη (2) να είναι το ίδιο σαν να λέει κάτι όπως

(3) Εγώ (η Μαίρη) απορρίπτω την έκτρωση

Αν η Μαίρη σοβαρολογεί, τότε η (3) πρέπει να είναι αληθής. Αν η (3) είναι ίδια με τη (2), τότε η (2) θα πρέπει επίσης να είναι αληθής. Ας σημειωθεί όμως ότι αν ο Ralph πει

(4) Η έκτρωση επιτρέπεται πάντοτε

πράγμα που είναι το ίδιο (με βάση αυτή τη θεωρία) με την πρόταση

(5) Εγώ (ο Ralph) δεν απορρίπτω την έκτρωση

τότε, αν αυτός υποστηρίζει σοβαρά την (4), τότε και η (4) θα πρέπει επίσης να είναι αληθής. Επομένως, η (2) και η (4) είναι και οι δύο αληθείς, αλλά σχετικοποιημένες, ωστόσο, ως προς διαφορετικά κάθε φορά υποκείμενα. Αυτό έχει το πολύ παράξενο αποτέλεσμα, όταν ο Ralph και η Μαίρη διαφωνούν για την έκτρωση, να μην υπάρχει ουσιαστικά κάτι πάνω στο οποίο τελικά αυτοί διαφωνούν. Πώς μπορεί η Μαίρη να διαφωνεί πράγματι με τον Ralph όταν όλο κι όλο αυτό που αυτός λέει είναι ότι δεν απορρίπτει την έκτρωση; Αυτό όμως αντιβαίνει στις απόψεις μας για το τι συμβαίνει κατά την ηθική επιχειρηματολογία – γιατί πράγματι πιστεύουμε ότι στην περίπτωση αυτή διακυβεύεται κάτι πιο ουσιαστικό, πιο αντικειμενικό.

Ο υποκειμενισμός φαίνεται σε ορισμένους ελκυστικός, επειδή παρουσιάζεται ιδιαίτερα ανεκτικός. Ό,τι είναι «ορθό» για μένα μπορεί να μην

είναι «ορθό» για σένα, μια που έχεις διαφορετικές δοξασίες. Ακούμε μερικές φορές ανθρώπους να λένε, για παράδειγμα, «Η έκφραση είναι μια ορθή πράξη για ορισμένους, αλλά για μένα θα ισοδυναμούσε με φόνο», αλλά – αν το καλοσκεφτεί κανείς – οι περισσότεροι άνθρωποι υποστηρίζουν ότι τι είναι «ορθό» είναι καθαρά θέμα προσωπικής άποψης, για οτιδήποτε δεν είναι άμεσα αληθοφανές. Κάτι τέτοιο φαίνεται, ωστόσο, ότι αντιβαίνει σημαντικά στην κοινή αίσθηση, μια που θα οδηγούσε στην αποδοχή της ορθότητας – αν και υποκειμενικής – ισχυρισμών όπως «Για μένα η μαζική δολοφονία είναι απόλυτα επιτρεπτή», εφ' όσον το άτομο που εκφέρει αυτήν την άποψη πιστεύει πράγματι ότι οι μαζικές δολοφονίες είναι επιτρεπτές. Αλλά ένας μανιακός δολοφόνος, συμμετέχων σε γενοκτονίες, δεν μπορεί να ενεργεί ορθά μόνο και μόνο επειδή τυχαίνει να πιστεύει ότι ενεργεί ορθά. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις που θα μπορούσαμε να αναφέρουμε για να δείξουμε πόσο απωθητικό είναι ένα τέτοιο κριτήριο ορθότητας. Υπήρξαν πολλοί άνθρωποι που έκαναν τρομερά πράγματα, και παρ' όλα αυτά έχουν νιώσει δικαιωμένοι για τις πράξεις τους. Ο διοικητής των Ναζί Heinrich Himmler πίστευε, για παράδειγμα, ότι η ηθική απαιτούσε απ' αυτόν να υπακούει στον αρχηγό του χάριν του γερμανικού λαού. Ασφαλώς, ήταν ένα φοβερό λάθος να πιστεύει κάτι τέτοιο, και τα προσωπικά του πιστεύω δεν τον παρείχαν με κανέναν τρόπο μια δικαιολογία για ό,τι έκανε, και για τις φρικαλεότητες που προκάλεσε σε άλλους.

Άρα, απλώς και μόνο τα προσωπικά πιστεύω του καθενός, για το τι είναι ορθό και τι επιλήψιμο, δεν μπορούν να δικαιολογήσουν ηθικά τις πράξεις του. Με την οποιαδήποτε πράξη του, ανεξαρτήτως αν αυτή είναι ορθή ή όχι, ένα άτομο δε δρα ορθά ή επιλήψιμα απλώς και μόνο επειδή τυχαίνει να πιστεύει ότι αυτό που κάνει είναι ορθό ή επιλήψιμο. Πρέπει να υπάρχει και κάτι άλλο που να δικαιολογεί (ή όχι) την πράξη του/της, κάποιιο ηθικό λόγοι υπέρ ή κατά της πράξης αυτής.

Έτσι, οι περισσότεροι άνθρωποι που βρίσκουν ελκυστικό τον ηθικό σχετικισμό, δεν βρίσκουν ελκυστικό και τον ηθικό υποκειμενισμό. Αντιθέτως, η εναλλακτική διατύπωση – που αποδέχεται τον *πολιτισμικό σχετικισμό* – φαίνεται να είναι και η προτιμητέα: Η ορθότητα μιας πράξης προσδιορίζεται από αυτό που πιστεύουν οι άνθρωποι μιας συγκεκριμένης κουλτούρας στο σύνολό τους.

Επομένως, πολλοί σχετικιστές ισχυρίζονται πως αντί η σχετικοποίηση να αφορά στα προσωπικά κάθε φορά πιστεύω, θα έπρεπε να αφορά στα

πολιτισμικά πιστεύω, τα οποία και είναι αυτά που θα πρέπει να καθορίζουν την τιμή αληθείας της ηθικής κρίσης ή του ηθικού ισχυρισμού. Έτσι, όταν κάποιος ισχυρίζεται, για παράδειγμα, ότι «Το να κλέβει κανείς είναι επιλήψιμο», το κατά πόσον αυτό είναι ή δεν είναι αληθές εξαρτάται από αυτό που οι άνθρωποι πιστεύουν για την κλοπή στην *κουλτούρα* του ανθρώπου που το ισχυρίζεται.

Η ευνοϊκότερη άποψη υπέρ της θεωρίας αυτής είναι πως αντανακλά πράγματι την ηθική στην πρακτική της μορφή. Το ότι υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές στις ηθικές αντιλήψεις και συμπεριφορές, αυτό είναι σίγουρο. Οι πρακτικές και οι τελετές ταφής διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό, η περιτομή της κλειτορίδας εφαρμόζεται σε ορισμένους πολιτισμούς ενώ καταδικάζεται σε άλλους, ορισμένα ζώα επιτρέπεται να τα τρώνε σε μια κουλτούρα, όχι όμως σε μια άλλη – και ο κατάλογος θα μπορούσε να συνεχιστεί. Οι διαφορές αυτές υπάρχουν τόσο μέσα στο χρόνο όσο όμως και γεωγραφικά. Υπάρχει τεράστια διαφοροποίηση, μέσα στο χρόνο, όσον αφορά στις πολιτισμικές αντιλήψεις για τα ηθικά ζητήματα. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ πριν 200 χρόνια, το δικαίωμα ψήφου των γυναικών θεωρούνταν από τους περισσότερους γελοίο. Πράγματι, όταν η Abigail Adams έγραψε στον άντρα της John (ο οποίος έγινε αργότερα ο δεύτερος πρόεδρος των ΗΠΑ) επιστώντας του την προσοχή στο ζήτημα της περαιτέρω διεύρυνσης των γυναικείων δικαιωμάτων, αυτή ήταν η απάντησή του:

Σχετικά τώρα με τον ασυνήθιστό σου Νομικό Κώδικα, δεν μπορώ παρά να γελάσω. Μας λένε ότι ο αγώνας μας έχει χάσει τα ηνία της κρατικής ισχύος, σε ολόκληρη τη χώρα. Ότι παιδιά και μαθητευόμενοι ήταν ανυπάκουοι, ότι υπήρχαν αυξανόμενες αναταραχές σε σχολεία και κολλέγια – ότι Ινδιάνοι ταπεινώναν τους φύλακές τους και Νέγροι φερόντουσαν με αναίδεια στα αφεντικά τους. Η επιστολή σου όμως αυτή ήταν η πρώτη προειδοποίηση ότι κάποια άλλη κοινωνική ομάδα, ακόμη πιο πολυπληθής και ισχυρή από όλες τις προηγούμενες, δείχνει μια αυξανόμενη δυσαρέσκεια. Γνωρίζουμε πως έχουμε κάτι καλύτερο να κάνουμε από το να καταλύσουμε το ανδροκρατούμενό μας σύστημα.³

Και συνεχίζει υποστηρίζοντας – αστεεινόμενος – ότι αλλιώς οι άνδρες θα ήταν πλήρως κάτω από το «δεσποτισμό του γυναικείου φουρό». Εντάξει,

---

3. Επιστολή του John Adams στην Abigail Adams, 14 Απριλίου 1776 (ηλεκτρονική έκδοση). *Adams Family Papers: An Electronic Archive*, Massachusetts Historical Society: www.masshist.org/digitaladams/

τα πράγματα έχουν κάπως αλλάξει από το 1776. Υπάρχει μια διαφορά μεταξú του τι πιστεύουν οι άνθρωποι στις ΗΠΑ για την ισότητα, και ποια είναι η σημερινή αντίληψη σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε πριν 250 χρόνια.

Ποια είναι η σημασία αυτών των παρατηρήσεων, που αναφέρονται στην πολιτισμική διαφοροποίηση των ηθικών δοξασιών, για την ηθική θεωρία; Μερικοί μελετητές, ιδιαίτερα ανθρωπολόγοι όπως η Ruth Benedict, πιστεύουν ότι αυτό ήταν το γεγονός που καθιέρωσε την αλήθεια του ηθικού σχετικισμού. Η άποψη αυτή είναι πολύ ελκυστική για πολλούς ανθρώπους, επειδή τη θεωρούν ανεκτική στην ηθική διαφοροποίηση:

Δεν κάνουμε πλέον το λάθος να θεωρούμε ότι η ηθική του τόπου και της δεκαετίας μας προέρχεται απ' ευθείας από την αναπόφευκτη ιδιοσυγκρασία της ανθρώπινης φύσης. Αναγνωρίζουμε ότι η ηθική διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία, και ότι είναι ένας βολικός όρος για κοινωνικά αποδεκτές συνήθειες.⁴

Οι περισσότερες κουλτούρες διαχωρίζουν την ηθική από τους καλούς τρόπους, κι έτσι το παραπάνω απόσπασμα δε μου φαίνεται αρκετά σωστό. Ο καθένας μας θεωρεί την ηθική ως κάτι περισσότερο από τις κοινωνικά αποδεκτές συνήθειες. Ωστόσο, αυτό το απόσπασμα της Benedict εκφράζει, κατά τη γνώμη μου, το πνεύμα του ηθικού σχετικισμού, που βασίζεται στην αναγνώριση της πολιτισμικής διαφορετικότητας – πως δεν υπάρχει, δηλαδή, «ορθό» ή «επιλήψιμο» που υπερβαίνει μια συγκεκριμένη κουλτούρα, ούτε μια καθολική αλήθεια για την ηθική.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο σχετικισμός είναι μια ριζοσπαστικά ισχυρή θεωρία. Δε θα πρέπει να συγχέεται με την άποψη ότι η ορθότητα εξαρτάται απλά από το κοινωνικό πλαίσιο – πράγμα που είναι μια αρκετά αδιαμφισβήτητη άποψη.⁵ Αντιθέτως, ο σχετικισμός υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν διόλου καθολικές ηθικές αλήθειες, όπου το «καθολικές» κατανοείται πιο συγκεκριμένα ως «για όλους τους πολιτισμούς», επειδή η ηθική ιδιότητα κατανοείται σε σχέση με τις δοξασίες των ανθρώπων σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Ένα άτομο που θα πίστευε πως ο ισχυρισμός «Δεν είναι σωστό να προκαλεί κανείς άσκοπο πόνο» θα ήταν καθολικά

4. Βλ. Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Boston: Houghton Mifflin, 1934.

5. Μερικοί – όπως οι οπαδοί της ηθικής απολυτότητας – θα διαφωνούσαν με τη θέση αυτή. Ωστόσο, η άποψή τους δεν είναι κοινώς αποδεκτή.

αποδεκτός (και θα διαφωνούσε, επομένως, με το σχετικισμό), εύκολα θα αναγνώριζε ότι αυτό που σημαίνει το «άσκοπος πόνος» μπορεί να διαφοροποιείται από κοινωνικό πλαίσιο σε κοινωνικό πλαίσιο, ανάλογα με τα εκάστοτε γεγονότα. Έτσι, για παράδειγμα, μπορεί να είναι επιλήψιμο να αγοράσει ο ΑΙ ένα χαλί, στην περίπτωση που το χαλί αυτό κατασκευάστηκε με παιδική εργασία και παράνομες εργατικές πρακτικές και συνθήκες, αλλά, αντιθέτως, δε θα ήταν επιλήψιμο να αγοράσει η Stephanie ένα χαλί στην περίπτωση που αυτό κατασκευάστηκε χωρίς το βλάψιμο κανενός. Επομένως αληθεύει να πούμε, ότι το αν είναι ή δεν είναι αποδεκτό να αγοράσει κανείς ένα χαλί εξαρτάται από τις εκάστοτε περιστάσεις – αλλά ότι με κανένα τρόπο αυτό δεν υποσκάπτει την καθολικότητα της ηθικής. Αυτό συμβαίνει, επειδή η λογική εξήγηση, για το αν είναι ή δεν είναι αυτό αποδεκτό, δεν εξαρτάται από μόνη της από το εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο. Και πάλι, ο οπαδός της καθολικότητας της ηθικής μπορεί να ισχυρίζεται ότι η υπό συζήτηση βασική ηθική αλήθεια υποστηρίζει πως δεν είναι ορθό να προκαλεί κανείς άσκοπο πόνο – και ότι αυτό ισχύει και για τις δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις. Ο σχετικισμός, από την πλευρά του, αρνείται ότι τέτοιου είδους ισχυρισμοί έχουν οποιαδήποτε καθολική ή αντικειμενική αξία. Αντιθέτως, θεωρεί ότι αν αποδεχθούμε τον ισχυρισμό περί πολιτισμικής διαφορετικότητας, τότε πιστεύουμε ότι η «ορθότητα» μιας ηθικής πρότασης εξαρτάται εντελώς από τις δοξασίες που είναι κοινές στην κουλτούρα εντός της οποίας έγινε αυτή η κρίση. Και όπως έχουμε ήδη επισημάνει, αυτές οι δοξασίες και πρακτικές μπορεί να διαφέρουν δραματικά από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Η θεωρία που αντιπαρατίθεται γενικώς στον ηθικό σχετικισμό είναι αυτή της *καθολικότητας* της ηθικής. Η θεωρία αυτή στηρίζεται στη θέση ότι τουλάχιστον μερικές βασικές αρχές και αξίες είναι καθολικές. Ο όρος «*βασική ηθική αξία*» αναφέρεται σε μία αξία που επεξηγεί άλλες αρχές. Για παράδειγμα, σε μια ορισμένη κοινωνία οι άνθρωποι μπορεί να κρίνουν ότι η παιδική εργασία είναι ανήθικη – και έτσι καταδικάζουν μια τέτοιου είδους συμπεριφορά. Αυτό πάλι εξηγείται με την επίκληση μιας περισσότερο βασικής αρχής ή αξίας όπως «*Το να προκαλεί κανείς άσκοπο πόνο είναι κακό*». Ο οπαδός της καθολικότητας της ηθικής πιστεύει ότι υπάρχουν απορρέοντες κανόνες, που μπορεί να διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό, αλλά τουλάχιστον μερικοί βασικοί κανόνες είναι καθολικοί. Μια περίπτωση καθολικού κανόνα θα μπορούσε να πούμε να εκφρασθεί από την πρόταση «*Το να προκαλεί κανείς άσκοπο πόνο είναι κακό*». Μπο-

ρεί οι πολιτισμοί να διαφέρουν στις απορρέουσες επιταγές τους – σε μια κουλτούρα η παιδική εργασία επιτρέπεται, ενώ σε μια άλλη όχι. Αυτό όμως θα μπορούσε να εξηγηθεί λέγοντας ότι είτε (α) η μια κουλτούρα σφάλλει απλώς όσον αφορά στην αποδοχή της παιδικής εργασίας, είτε (β) οι διάφορες κουλτούρες αντιμετωπίζουν διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις: Σε μία ας πούμε κουλτούρα η παιδική εργασία δεν είναι απαραίτητη για την οικογενειακή επιβίωση, ενώ σε μία άλλη – σε μία, για παράδειγμα, χωρίς δημόσια εκπαίδευση και ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης – είναι απαραίτητη για την οικογενειακή επιβίωση.

Η απόρριψη της θεωρίας της καθολικότητας της ηθικής υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής. Μέρος αυτής της αρνητικής στάσης οφείλεται στο γεγονός ότι για να μπορεί να υπάρξει ανεκτικότητα στους άλλους θα πρέπει να απορρίψουμε την καθολικότητα της ηθικής αλήθειας και να ενστερνισθούμε τη σχετικότητά της. Ο ηθικός σχετικισμός δεν αρνείται ότι οι ηθικές προτάσεις είναι αληθείς ή ψευδείς, αλλά υποστηρίζει μόνο ότι η τιμή αληθείας τους είναι σχετική. Επομένως, αν και μπορεί να διαφωνούμε με ό,τι πιστεύεται σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα για το βασανισμό ανθρώπων στο πλαίσιο κάποιων πολιτισμικών της πρακτικών, πάντοτε μπορούμε να υιοθετήσουμε μια ανεκτική στάση θεωρώντας, σύμφωνα με τις αρχές του σχετικισμού, ότι «Δε συμφωνώ με τα βασανιστήρια αυτά, αλλά κάποιιοι άλλοι μπορεί να συμφωνούν». Και η ανεκτικότητα είναι επίσης μια ηθική αρετή.

Αν δεν υπάρχει κάποια αντικειμενική αλήθεια που θα μπορούσαμε να επικαλεστούμε, τότε η κριτική των διαφόρων πολιτισμικών πρακτικών δε φαίνεται να είναι δικαιολογημένη. Αυτό που αποκαλούμε «ηθικότητα» είναι απλώς ένα κατασκευάσμα των διαφόρων κοινωνιών και πολιτισμών, με τον καθένα τους να έχει τους δικούς του κανόνες που δεν υπόκεινται στην έξωθεν κριτική ή τον έπαινο. Ασφαλώς, είμαστε ελεύθεροι να θέσουμε το ερώτημα κατά πόσον η ανεκτικότητα είναι μια καθολική αρετή. Αν είναι, τότε ο σχετικισμός είναι λανθασμένος. Αν δεν είναι, τι μπορούμε να πούμε για τους πολιτισμούς που αρνούνται την ανεκτικότητα στο εσωτερικό τους;

Ο σχετικισμός φαίνεται επίσης να προσφέρει ένα πλαίσιο αρχών, ώστε να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε τη διαφωνία πάνω σε ηθικά ζητήματα, τουλάχιστον στο πολιτισμικό επίπεδο. Αν κάποιος θέλει να μάθει κατά πόσο η κλοπή είναι μια ορθή ή μια επιλήψιμη πράξη, δεν έχει παρά να προσδιορίσει ποιες είναι οι επικρατούσες αντιλήψεις σε μια συγκεκρι-

μένη κουλτούρα. Ωστόσο, αυτό φαίνεται σαν να ευνοεί στην πραγματικότητα έναν ηθικό κονφορμισμό. Η ηθική πρόοδος συχνά επιτυγχάνεται με τις προσπάθειες επαναστατικών προσωπικοτήτων, που έχουν διαφορετικές δοξασίες από τις πολιτισμικές δοξασίες του λαού. Θα ήταν περίεργο να πούμε ότι οι άνθρωποι αυτοί είχαν άδικο, ενώ όλοι οι άλλοι είχαν δίκιο, έως ότου και άλλοι συνέβαινε να αρχίσουν να συμφωνούν μαζί τους.

Αλλά ο σχετικισμός έχει επίσης και κάποια πολύ σημαντικά μειονεκτήματα. Η ανεκτικότητα της συμπεριφοράς των άλλων δεν είναι απεριόριστη. Μόλις εμφανιστεί μια περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων – των ηθικών δικαιωμάτων – παύουν πλέον οι περισσότεροι άνθρωποι να θεωρούν, στο πλαίσιο αυτό, την ανεκτικότητα ως μια αρετή. Αυτό καταδεικνύει την ύπαρξη μιας καθολικότητας της ηθικής θέσης ότι η καταπίεση είναι επιλήψιμη, ανεξαρτήτως των πολιτισμικών αντιλήψεων που συμβαίνει να επικρατούν. Ο Jeffrey Stout παρουσιάζει το πρόβλημα του σχετικισμού (ή, σωστότερα, του αντι-ρεαλισμού) ως εξής:

Αρνούμαι να θεωρήσω ότι η καταδίκη του βασανισμού αθώων ανθρώπων εκφράζει απλώς μια δοξασία που δικαιολογείται από κάποια σκόπιμη κοινωνική σύμβαση. Το να βασανίζονται σκόπιμα και ηθελημένα αθώοι άνθρωποι, αυτό είναι επιλήψιμο, απαράδεκτο και άδικο. Πάντοτε ήταν... Αυτή είναι η ηθική αλήθεια του ζητήματος, είτε την αναγνωρίζουμε είτε όχι – μια αλήθεια που θεωρώ περισσότερο σίγουρη από οποιαδήποτε εξήγηση θα μπορούσα να δώσω ή από οποιονδήποτε σχετικά ισχυρισμό θα μπορούσα να κάνω.⁶

Ένα άλλο παράδειγμα, που φωτίζει αυτή τη θέση, είναι η γυναικεία περιτομή. Αυτή είναι η πρακτική, σε ορισμένους πολιτισμούς, αφαίρεσης μέρους των γυναικείων γεννητικών οργάνων. Εφαρμόζεται συνήθως σε νεαρά κορίτσια. Είναι πολύ επώδυνη, και μπορεί να οδηγήσει τα κορίτσια σε πολλά προβλήματα υγείας, γίνεται όμως για πολιτισμικούς λόγους, και όπως ορισμένοι υποστηρίζουν, για να στερήσουν από τις γυναίκες την σεξουαλική ευχαρίστηση. Ασφαλώς, μια τέτοια πρακτική θεωρείται εντελώς ανήθικη στο Δυτικό πολιτισμό, και έτσι έχουμε εδώ μια χαρακτηριστική περίπτωση πολιτισμικής ηθικής ασυμφωνίας. Ο ηθικός σχετικισμός θα θεωρούσε πως στο Δυτικό πολιτισμό ο ισχυρισμός ότι «Η γυναικεία περι-

---

6. Βλ. Jeffrey Stout. *Ethics after Babel: The Language of Morals and their Discontents*, Boston: Beacon Press, 1988, σ. 245.

τομή είναι επιλήψιμη» θα ήταν αληθής, ενώ στους πολιτισμούς που οι άνθρωποι δε συμβαίνει να έχουν παρόμοιες δοξασίες ο ισχυρισμός αυτός θα ήταν ψευδής, ενώ θα μπορούσε, αντιθέτως, να είναι αληθής ο ισχυρισμός ότι «Η γυναικεία περιτομή είναι σωστή».

Κάποιος όμως θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι ασφαλώς και είναι εντελώς ξεκάθαρο πως δεν υπάρχει μια καθολικότητα της ηθικής – άλλωστε έχουμε την εμπειρική απόδειξη της ηθικής ασυμφωνίας – άρα δεν είναι αυτό αρκετό για να δείξει ότι δεν υπάρχει καθολικότητα; Όχι, δεν είναι. Και όπως σημείωσαν φιλόσοφοι όπως ο James Rachels,⁷ υπάρχουν τρεις λόγοι γι' αυτό:

1) Οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις δεν αποδεικνύουν την άποψη πως δεν υπάρχει για την ηθική μια καθολική αλήθεια – θα μπορούσε να υπάρχει μια τέτοια μη-σχετικιστική αλήθεια, αλλά οι άνθρωποι σφάλλουν γι' αυτή ή δεν τη γνωρίζουν, έτσι όπως ακριβώς συνέβαινε πριν 500 χρόνια με τον ισχυρισμό ότι «Η γη περιφέρεται γύρω από τον Ήλιο», γεγονός που ελάχιστοι τότε άνθρωποι πίστευαν. Η κριτική θέση ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση στις δοξασίες δεν μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει για την ηθική μια καθολική αλήθεια. Μερικοί άνθρωποι – ή ακόμη και όλοι οι άνθρωποι – μπορεί να σφάλλουν.

2) Επιπλέον, όταν οι φιλόσοφοι υποστηρίζουν την καθολικότητα της ηθικής εκφράζουν μάλλον έναν κανονιστικό ή ρυθμιστικό ισχυρισμό, με σκοπό να τηρήσουν οι άνθρωποι αυτούς τους κανόνες, παρά έναν περιγραφικό ισχυρισμό ότι πράγματι αυτοί τηρούν αυτούς τους κανόνες. Ο ισχυρισμός ότι υπάρχουν καθολικοί ηθικοί κανόνες είναι ένας ισχυρισμός για την ύπαρξη κανόνων που έχουν ισχύ πάνω στις πράξεις όλων των ανθρώπων· δε σημαίνει, όμως, ότι υπάρχουν ηθικοί κανόνες που έχουν γίνει καθολικά αποδεκτοί. Μόνο ο δεύτερος ισχυρισμός σχετίζεται με την εμπειρική απόδειξη ότι διαφορετικές κουλτούρες φαίνεται να αποδέχονται διαφορετικούς κανόνες. Ο δεύτερος αυτός ισχυρισμός μπορεί να είναι λανθασμένος στη βάση της εμπειρικής μας απόδειξης – αλλά η εμπειρική απόδειξη δεν επηρεάζει την αλήθεια ή την αναλήθεια του πρώτου ισχυρισμού. Όπως έχουν επισημάνει πολλοί άλλοι φιλόσοφοι, δεν μπορούμε να

---

7. Στο κεφάλαιό του για τον πολιτισμικό σχετικισμό στο *The Elements of Moral Philosophy* (New York: McGraw Hill, 1978), ο Rachels ερευνά πολύ καθαρά τα ζητήματα αυτά κατά τον ίδιο τρόπο όπως και εδώ. Δεν προκύπτει από τη διαφορετικότητα της ηθικής πρακτικής ότι δεν υπάρχει ένα αντικειμενικό μέτρο της ηθικότητας.

συνάγουμε κάτι όπως «Δεν υπάρχει καθολική ηθική αλήθεια» από έναν ισχυρισμό όπως «Διαφορετικές κουλτούρες έχουν διαφορετικούς ηθικούς κώδικες» – με τη δεύτερη πρόταση να είναι απλά ένας περιγραφικός ισχυρισμός, ενώ η πρώτη πρόταση εκλαμβάνεται σαν να έχει μια κανονιστική σημασία. Και αυτό που οι άνθρωποι οφείλουν να πράξουν είναι πολύ διαφορετικό από αυτό που αυτοί πιστεύουν ότι οφείλουν να πράξουν. Οι άνθρωποι μπορεί να σφάλουν ηθικά.

3) Ακόμη και περιγραφικά, καθόλου δε συνάγεται ότι οι αξίες διαφέρουν – μπορεί οι συνθήκες απλώς να διαφέρουν ή οι μη ηθικές δοξασιές που επηρεάζουν τις ηθικές πράξεις να διαφέρουν.

Έτσι, από τη διαφοροποίηση των πράξεων δε συνεπάγεται ότι έχουμε και περιγραφική διαφοροποίηση των αξιών. Μπορεί να είναι αποδεκτές κάποιες κοινές αξίες, αλλά διαφορετικές συνθήκες ή πεποιθήσεις μπορεί να οδηγούν σε διαφορετικές συμπεριφορές.

Επιπλέον, ενστικτωδώς οδηγούμαστε στην άποψη ότι σε κάθε κουλτούρα μπορούμε να παρατηρήσουμε μια ηθική πρόοδο. Αυτό σημαίνει ότι σε ορισμένες κουλτούρες τα πράγματα φαίνεται εν τέλει να πηγαίνουν καλύτερα. Έτσι, για παράδειγμα, το γεγονός ότι η δουλεία είναι παράνομη, και ότι οι γυναίκες έχουν σήμερα δικαίωμα ψήφου θεωρούνται από ορισμένους ανθρώπους ως ένα σημάδι ηθικής προόδου στις ΗΠΑ. Υπενθυμίζεται εδώ ο Frederic Douglass και η καταδίκη της δουλείας από μέρος του. Το γεγονός ότι η δουλεία είναι ένα ηθικό κακό είναι ένας ακαταμάχητος λόγος για την κατάργησή της. Η κατάργηση της δουλείας σε ολόκληρες τις ΗΠΑ – αυτή η πολιτισμική αλλαγή στις Ηνωμένες Πολιτείες – δηλώνει μια πραγματική ηθική πρόοδο και όχι απλά μια αλλαγή των δοξασιών που τυχαίνει οι άνθρωποι να έχουν. Υπενθυμίζω επίσης εδώ την αλληλογραφία μεταξύ της Abigail και του John Adams. Η άποψη που ασπάζεται ο John Adams, και η οποία κάλλιστα πλέον δε θεωρείται σήμερα νόμιμη, ο περιορισμός, δηλαδή, των δικαιωμάτων στη βάση αρχών που σήμερα θεωρούμε αυθαίρετες, είναι άδικος, όπως άλλωστε ήταν άδικος και εκείνη την εποχή.

Έτσι, φαίνεται εύλογο να υποστηρίζεται ότι έχει πράγματι υπάρξει ηθική πρόοδος στις ΗΠΑ από το 1776, τουλάχιστον σε ορισμένα ζητήματα. Ωστόσο, αυτό θα έπρεπε να απορριφθεί ως απατηλό αν ισχύει η θεωρία του ηθικού σχετικισμού, μια που δε θα υπήρχε ένα αντικειμενικό μέτρο βάσει του οποίου θα μετρούσαμε την πρόοδο. Αντιθέτως, θα υπήρχε απλώς αλλαγή, αλλά δε θα ήμασταν δικαιολογημένοι εάν υποστηρίζα-

με ότι ενός είδους αλλαγή είναι καλύτερη από μια άλλη – ή ακόμα και χειρότερη, για το λόγο αυτό.

Καμιά από τις παραπάνω απόψεις δεν επιφέρει ένα καίριο πλήγμα στο σχετικισμό, μια που ο σχετικιστής θα μπορούσε απλώς να υπομένει καρτερικά αποδεχόμενος όλες αυτές τις δυσάρεστες απόψεις. Η σκοπιμότητα της παραπάνω κριτικής είναι να δείξει ότι πολύς κόσμος βρίσκει να έλκεται από το σχετικισμό, γιατί λανθασμένα τον ταυτίζει με την ανεκτικότητα, ή πιστεύει ότι ένας τέτοιος σχετικισμός είναι απαραίτητος μάλιστα στις τόσο διαφορετικές κοινωνικές συνήθειες και συμβάσεις. Μια όμως λεπτομερέστερη μελέτη αποκαλύπτει, αντιθέτως, ότι η θεωρία αυτή έχει αρκετά ανεπιθύμητες επιπτώσεις που οι περισσότεροι άνθρωποι δε θα επιθυμούσαν να αποδεχθούν. Ενώ η ανεκτικότητα είναι πολύτιμη, έχει δυστυχώς μόνο μικρή ισχύ – δεν μπορεί, απλούστατα, να καλύψει ηθικώς απαράδεκτες συμπεριφορές, όπως τη μαζική δολοφονία, αδικαιολόγητες διακρίσεις, ή ένα πλήθος άλλων ηθικών προβλημάτων που έχουμε δει να εμφανίζονται σε ολόκληρη την ανθρώπινη Ιστορία.

Ασφαλώς, αυτό δεν αναιρεί την άποψη ότι η ανεκτικότητα είναι κάτι θετικό στις σωστές περιστάσεις. Η ανεκτικότητα είναι κάτι καλό ενόσω δεν αναφερόμαστε σε πρακτικές που έχουν ηθική σημασία. Η αίσθηση ότι ο σχετικισμός υποστηρίζεται από την αξία της ανεκτικότητας μπορεί να εξηγηθεί ικανοποιητικά κάνοντας τη διάκριση μεταξύ ηθικής και ηθικολογίας. Μερικές φορές οι άνθρωποι ηθικοποιούν παρ'ανόμως μη ηθικούς κανόνες. Προσπαθούν να μετατρέψουν ένα μη ηθικό ζήτημα σε ηθικό, προβάλλοντας συναισθηματικές αντιδράσεις διαφόρων ειδών. Έτσι, κάποιος θα μπορούσε να θεωρήσει μια απόκλιση από τους κανόνες του γουστου σαν μια ηθική απόκλιση («Πώς τολμά να φοράει μια ρόμπα αντί ενός πανταλονιού!», ή μια απόκλιση από κανόνες καλής συμπεριφοράς, σαν μια επίσης ηθική απόκλιση («Πώς τολμά να χρησιμοποιεί το πρώτο πηρούνι για τη σαλάτα της!»). Αυτό είναι μια φυσική ανθρώπινη τάση που θα πρέπει να εμποδισθεί. Μερικά πράγματα – ακόμη και πράγματα που ενδιαφέρουν σημαντικά τους ανθρώπους, όπως οι τρόποι συμπεριφοράς και η μόδα – είναι άσχετα με την ηθική. Μπορεί να έχουν σχέση με την αισθητική, οπότε οι συγκεκριμένοι κανόνες δεν έχουν την ισχύ ηθικών κανόνων.

Η Constance μπορεί να αισθάνεται έντονη αποστροφή κάθε φορά που βλέπει κάποιον να συνδυάζει ένα κιτρινοπράσινο ρούχο με ένα καρό. Μπορεί να εκφράσει την κρίση «Δε θα πρέπει να συνδυάζει κανείς ένα κιτρινοπράσινο ρούχο με ένα καρό». Αλλά αυτή η χρήση του «πρέπει» αν

και κανονιστική δεν είναι ηθική. Το άτομο που συνδυάζει αταίριαστα ρούχα δε βλάπτει κανέναν. Ασφαλώς, αν η Sandra φοράει ένα κιτρινοπράσινο ρούχο σε συνδυασμό με ένα καρό για να κάνει την Constance να αισθανθεί άσχημα, αυτό είναι ένα διαφορετικό ζήτημα. Αυτό όμως που θα έκανε τότε την πράξη της επιλήψιμη είναι το γεγονός ότι θα προσπαθούσε να κάνει την Constance να αισθανθεί άσχημα, και όχι ότι συνδυάζει ρούχα με έναν αισθητικά απαράδεκτο τρόπο.

Το αν κάποιος φοράει ή δε φοράει μια ρόμπα αντί ενός πανταλονιού, αυτό δεν είναι ένα ηθικό ζήτημα. Ωστόσο, σε όλη την Ιστορία, οι άνθρωποι εσφαλμένα μετέτρεψαν τέτοια ζητήματα σε ηθικά ζητήματα – χαρακτηρίζοντας, για παράδειγμα, τα μη Δυτικά ρούχα ως «άσεμνα», ενώ πράγματι τα ρούχα αυτά ήταν απόλυτα κατάλληλα για τις μη Δυτικές κλιματολογικές συνθήκες. Αυτού του είδους η ηθικολογία πιστεύω ότι κάνει το σχετικισμό να είναι αρεστός σε πολλούς ανθρώπους. Ωστόσο, η αποδοχή της καθολικότητας της ηθικής δεν ανέχεται την ηθικολογία και είναι πλήρως συμβατή με την ανεκτικότητα της πολιτισμικής διαφορετικότητας, που δεν παραβιάζει τις καθολικές ηθικές αρχές. Έτσι, για παράδειγμα, είναι συμβατή με την καταδίκη της γυναικείας περιτομής, ενώ είναι ουδέτερη για ζητήματα σχετικά με τις διάφορες συνθήκες ένδυσης και καλοπισμού.

Στο κεφάλαιο αυτό συζητήσαμε μια σημαντική αμφισβήτηση της ηθικής. Ελπίζω να έδειξα ότι η αμφισβήτηση αυτή, αν και αρχικά ισχυρή, είναι αβάσιμη. Ωστόσο, αν υπάρχει μια καθολικά αποδεκτή αλήθεια για την ηθικότητα, ποια είναι αυτή; Διάφοροι συγγραφείς παρουσίασαν απόψεις για την ηθικότητα, κάνοντας αναφορές σε διαφορετικές βασικές αρχές και αξίες. Θα αφιερώσουμε το μεγαλύτερο μέρος από τα υπόλοιπα κεφάλαια του βιβλίου στην κριτική εξέταση των διαφορών αυτών θέσεων.

Περαιτέρω βιβλιογραφία

Benedict, Ruth (1934), *Patterns of Culture*, Boston: Houghton Mifflin.
 Rachels, James (1978), *The Elements of Moral Philosophy*, New York: Mc Graw-hill.